

Rozdział IV w całości dotyczy brytyjskiego planu gospodarczego. Mowa w nim o podstawowych jego zadaniach i strukturze. Publikacja zawiera wiele ciekawego materiału faktograficznego, bogato ilustrowanego liczbami i wskaźnikami związanymi z podstawowymi wielkościami agregatowymi, ze szczególnym uwzględnieniem istotnych pozycji określających sytuację gospodarczą Anglii i warunkujących jej wzrost. Umożliwia to dokonanie porównania osiągnięć gospodarki brytyjskiej w latach 1960 - 1964 i 1964 - 1970.

Autor rozpatruje też sposoby finansowania przewidywanego w planie wzrostu poprzez zmiany w tempie eksportu dóbr w bilansach obrotów niewidzialnych i kapitałowych, zwiększeniu udziału oszczędności w dochodach ludności czy też nowy system podatkowy W. Brytanii (wprowadzony w 1965 r.). Ta część pracy zawiera też bardzo ciekawy materiał związany z kontrplanami, m. in.: *Exploring 1970, Some Numerical Resultats, The British Economy in 1975*, stanowiących pożyteczne alternatywy planu narodowego i będące ważnymi danymi porównawczymi.

Kolejny rozdział (V) o instytucjonalnych ramach planowania omawia organa centralne i regionalne zajmujące się wszelkimi pracami planistycznymi w Anglii. Wydaje się on zbyt opisowy.

Rozdział VI — poświęcony narzędziom polityki gospodarczej w warunkach planowego wzrostu — jest bardzo jasny, przejrzysty, napisany z dużą dozą krytycyzmu.

Próba ogólnej oceny planowania brytyjskiego zawarta w ostatnim rozdziale budzi poważne wątpliwości. Nie jest to bynajmniej ocena wyczerpująca i pełna. Można tu jedynie tłumaczyć autora, że realizacja I brytyjskiego planu nie jest jeszcze zakończona. Szkoda, że Sadzikowski nie zainteresował się oceną różnic, jakie wystąpiły między planowymi a zrealizowanymi wielkościami planu. Tego typu zestawienie powiększyłoby niewątpliwie wartość publikacji.

Kończąc wypada jeszcze podkreślić duży wysiłek autora włożony w analizę planu, jego strukturę i zadania, co służyć by mogło jako przykład twórczego badania problematyki współczesnego kapitalizmu. Publikacja jest bardzo czytelna, komunikatywna i logicznie zwrta; rozszerza ona wydatnie naszą wiedzę o jednym z istotnych elementów funkcjonowania gospodarki kapitalistycznej, jakim jest planowanie ekonomiczne.

Wiesława Przybylska

ALFRED BÖNISCH: *Wirtschaftsprogrammierung im Kapitalismus*. Verlag die Wirtschaft, Berlin 1969, 208 ss.

Przekształcenie kapitalizmu monopolistycznego w kapitalizm państwowo-monopolistyczny doprowadziło do różnych zmian w funkcjonowaniu mechanizmu gospodarki kapitalistycznej. Wyrazem tych zmian są m. in. liczne prognozy i plany w wysoko rozwiniętych krajach kapitalistycznych. Służą one przede wszystkim do przeciwdziałania cyklicznym kryzysom, do stymulowania rewolucji technicznej i wzrostu ekonomicznego. Typowy dla kapitalizmu mechanizm cenowo-rynkowy nie potrafił rozwiązać wielu skomplikowanych problemów wysoko społeczno-

nych sił wytwórczych. Państwo kapitalistyczne, jako jedyny organ, który może wyjść poza partykularne interesy poszczególnych przedsiębiorstw kapitalistycznych, nie wykraczając jednak poza obręb interesów systemu kapitalistycznego, podjęło więc próbę koordynacji procesów gospodarczych. Początkowo interwencjonizm państwowy, w keynesowskim ujęciu, miał charakter szerokiej działalności antycyklicznej. Po II wojnie światowej interwencjonizm państwowy przyjął w głównych krajach kapitalistycznych postać bardziej rozwiniętą, służy do oddziaływania na czynniki długookresowego wzrostu gospodarczego.

W powojennej marksistowskiej ekonomii politycznej utrzymywał się stosunkowo długo pogląd, że kapitalizm jest z istoty swej całkowicie niezdolny do kierowania procesami gospodarczymi przy pomocy planu. Wobec utrzymywania się tego rodzaju poglądu brak było opracowań podejmujących problem planowania w przodujących państwach kapitalistycznych. Rozwój burżuazyjnej literatury ekonomicznej na temat możliwości planowania rozwoju gospodarczego w systemie kapitalistycznym, jak również, niekiedy oryginalne i interesujące, doświadczenia w technice programowania rozwoju gospodarczego w niektórych państwach kapitalistycznych spowodowały, że na przestrzeni kilku ostatnich lat ukazały się w marksistowskiej literaturze ekonomicznej liczne studia i przyczynki poświęcone problemom planowania we współczesnych państwach kapitalistycznych. Każda nowa pozycja wzbudza jednak nadal zainteresowanie wśród ekonomistów. Na uwagę zasługuje przeto praca A. Bönischa, *Wirtschaftsprogrammierung im Kapitalismus*. Jest to studium krytyczne poświęcone istocie i znaczeniu planowania w przedsiębiorstwie kapitalistycznym, burżuazyjnym teoriom i programowaniu państwowo-monopolistycznemu, jego istocie, formom, elementom i instrumentom. Autor dużą część pracy poświęca metodologii, organizacji i technice planowania w krajach kapitalistycznych. Zwraca jednak również uwagę na aspekty społeczne i polityczne planowania kapitalistycznego. Już we wstępie recenzowanej książki stwierdza, że: „burżuazyjne teorie programowania odgrywają dzisiaj istotną rolę w ideologicznej walce klasowej i w dywersji ideologicznej. Panujące koła państw imperialistycznych, nie mogąc frontalnie podważyć socjalizmu, przesuwiają punkt ciężkości międzynarodowej walki klasowej na płaszczyznę polityczno-ideologiczną. Przy pomocy teorii konwergencji wielu ekonomistów burżuazyjnych próbuje zatrzeć zasadnicze różnice między socjalizmem i kapitalizmem oraz perspektywami tych obu systemów społecznych” (s. II).

Dotychczasowe opracowania z omawianego zakresu dotyczą przede wszystkim makroekonomicznych przedsięwzięć planistycznych w długim okresie czasu. Brak jest natomiast analizy efektywności przedsięwzięć planistycznych przedsiębiorstw i koncernów. Lukę tę częściowo wypełnia praca A. Bönischa. Autor omawia kolejno w I rozdziale historyczny proces tworzenia monopolu i jego znaczenie dla powstania i rozwoju planowania w przedsiębiorstwach kapitalistycznych oraz przyczyny i rozmiar poczynań planistycznych we współczesnych przedsiębiorstwach. Planowanie stało się ważnym instrumentem kierowania przedsiębiorstwem kapitalistycznym, przyczynia się do intensyfikacji rozwoju i poprawy warunków realizacji zadań przedsiębiorstw. Umożliwia ustalanie racjonalnych, bieżących i przyszłych elementów procesu gospodarowania, zmniejsza ryzyko przedsięwzięć. Historycznie rzecz biorąc, tendencja do upowszechniania się metod planowania rodzi się w przedsiębiorstwie kapitalistycznym jako tendencja do zharmo-

nizowania zewnętrznych warunków z celami przedsiębiorstwa. Ocena skuteczności planowania w przedsiębiorstwie kapitalistycznym jest trudna. Występują stosunkowo duże odchylenia między planem a realizacją, szczególnie dla krótkich okresów. Ekonomiści burżuazyjni sugerują, że przez planowanie przedsiębiorstwo kapitalistyczne kierowane jest w sposób bardziej racjonalny. Należy jednak podkreślić — co wielokrotnie uczyniono w pracy — że racjonalność ta ma charakter prywatno-kapitalistyczny, ponieważ przy prywatnej własności środków produkcji nie służy osiągnięciu celów ogólnospołecznych. Cennym uzupełnieniem tego rozdziału są tablice statystyczne obrazujące stopień monopolizacji gospodarki NRF i rodzaje planów stosowane w różnych grupach przedsiębiorstw.

II rozdział pracy jest próbą przeglądu i oceny poglądów ekonomii burżuazyjnej na temat możliwości planowania państwowo-monopolistycznego. Jeszcze w latach trzydziestych panowały w burżuazyjnej ekonomii politycznej poglądy o automatyzmie funkcjonowania gospodarki kapitalistycznej. Wielki kryzys światowy, z lat 1929 - 1933 poderwał jednak zaufanie do koncepcji liberalnych, według których mechanizm rynkowy — nie krępowany przez siły zewnętrzne — miał zapewnić stały zharmonizowany rozwój. Po drugie — w tym okresie przystąpiono w ZSRR do realizacji pierwszego w historii, ogólnonarodowego wieloletniego planu gospodarczego. Ożywia się więc w ekonomii burżuazyjnej dyskusja na temat roli państwa w gospodarce narodowej i celowości koordynacji procesów gospodarczych. Panująca przez długi okres czasu teza, że gospodarka rynkowa i planowanie są ze sobą sprzeczne, została odrzucona. Autor cytuje wypowiedź W. Leontieffa, który stwierdza, że obie te formy są konieczne dla funkcjonowania kapitalizmu państwowo-monopolistycznego. Problem nie polega na wyborze między totalnym planowaniem a wolną konkurencją, lecz na odpowiedniej kombinacji tych zasad. Według A. Bönischa, planowanie państwowe we współczesnym kapitalizmie nie bazuje na żadnej zamkniętej teorii, lecz na różnorodnych teoriach o funkcjonowaniu gospodarki kapitalistycznej. Dokonuje więc przeglądu współczesnych teorii koniunktury i wzrostu gospodarczego. Autor pomija przy tym wpływ teorii J. M. Keynesa na powstanie i wzrost zainteresowania ideą planowania gospodarki kapitalistycznej. J. M. Keynes głosił, że kapitalizm państwowo-monopolistyczny jest w stanie zapobiec kryzysom gospodarczym i za pośrednictwem aparatu państwowego regulować gospodarkę kapitalistyczną. Wprawdzie autor *Ogólnej teorii zatrudnienia, procentu i pieniądza* nie zajmował się zagadnieniami długookresowymi, lecz wyłącznie krótkookresowymi, jednak teoria Keynesa, uzasadniająca możliwość pokonania cyklicznych zachwiań równowagi gospodarczej, miała bezsporny wpływ na rozwój zainteresowania ideą „gospodarki kierowanej”.

Bezpośrednią przyczyną powstania planowania państwowego była — zdaniem autora — II wojna światowa. Dotyczy to Francji, Szwecji, Norwegii i Holandii. Rozwój planowania państwowego w tych krajach wynikał z potrzeby szybkiej odbudowy gospodarczej po wojnie oraz przebudowy struktury gospodarczej, ze wzrostu sił lewicowych w polityce wewnętrznej.

W III rozdziale podejmuje A. Bönisch próbę syntetycznej oceny możliwości i granic planowania państwowego w kapitalizmie. Wiele miejsca w pracy zajmują rozważania nad istotą, formami i instrumentami programowania państwowo-monopolistycznego. W zakresie, formach i metodach programowania wzrostu gospodar-

czego w poszczególnych krajach kapitalistycznych występują istotne różnice. W niektórych państwach podjęto próby planowania rozwoju całej gospodarki narodowej. W innych (np. w USA czy NRF) państwo ingeruje w zagadnienia długofalowego wzrostu gospodarczego tylko na niektórych odcinkach. Autor próbuje wyróżnić pewne cechy wspólne w strukturze, założeniach i metodologii programów wzrostu gospodarczego poszczególnych państw kapitalistycznych i na tej podstawie stworzyć jednolite kryterium oceny prognoz i planów.

Wiele ciekawych informacji można znaleźć w pracy na temat powstania i obecnego stanu programowania państwowego w NRF, gdzie oficjalne uznanie tego programowania nastąpiło później niż w większości rozwiniętych państw kapitalistycznych. W pracach ekonomistów zachodnioniemieckich z lat pięćdziesiątych identyfikowano planowanie państwowe z biurokracją, z ograniczeniem konkurencji i z przymusem. Wysuwano następujące argumenty: 1) planowanie państwowe grzebie podstawy gospodarki rynkowej, 2) gospodarkę planową cechuje biurokracja, podlega szybko korupcji, 3) gospodarka rynkowa jest bardziej wydajna, elastyczniejsza niż państwowa gospodarka planowa (zob. s. 115). W latach sześćdziesiątych, w następstwie pojawienia się skomplikowanych problemów, wynikających z rewolucji naukowo-technicznej, z konieczności zmiany struktury gospodarczej i zapewnienia stabilności koniunktury gospodarczej oraz z realizacji zadań socjalnych państwa w ramach tzw. polityki dobrobytu — zaniechano w literaturze ekonomicznej przeciwstawiania gospodarki rynkowej planowaniu. Planowanie zostało zaakceptowane przez postępowych teoretyków burżuazyjnych. Teoretycy SPD propagowali wręcz połączenie wszystkich racjonalnych elementów wolnokonkurencyjnej gospodarki kapitalistycznej z zasadami planowania. K. Schiller, aktualnie minister gospodarki NRF, określił na kongresie partii w 1964 r. kombinację zasad gospodarki rynkowej z pewnymi formami kierowania gospodarką za pomocą polityki monetarnej i finansowej jako podstawę polityki ekonomicznej partii. Siły neoliberalne początkowo ignorowały te propozycje. Między dwa lata zanim ówczesny rząd Erharda wprowadził nowe instrumenty w polityce gospodarczej. O tym, że w NRF ustały główne zastrzeżenia przeciwko różnym instrumentom programowania gospodarczego świadczy rozszerzenie się np. metody *input-output*. *Deutscher Institut für Wirtschaftsforschung* w Berlinie zachodnim i *Ifo-Institut* w Monachium opracowały bilans przepływów międzygałęziowych dla NRF (*die Verflechtungsbilanz für Westdeutschland*) oraz regionalne tablice przepływów międzygałęziowych. W ostatnich latach zaczęto w NRF opracowywać szereg wycinkowych planów gospodarczych, wśród których największe znaczenie posiadają średnioterminowe (4-letnie) plany finansowe, sporządzane począwszy od 1967 r. Dotychczasowe doświadczenie wykazuje, że średniookresowe planowanie budżetowe umożliwia lepszą koordynację działalności finansowej państwa. W planie finansowym przedstawione są: rozmiar i zestawienie przypuszczalnych wydatków państwowych oraz ich sfinansowanie. Plan informuje o przypuszczalnym wzroście wpływów pieniężnych i wydatków państwa przy założeniu, że ceny pozostaną ustabilizowane. Centralny problem planowania finansowego polega na ustaleniu priorytetu w wydatkach i w polityce gospodarczej państwa. Do priorytetowych wydatków budżetowych należą w NRF wydatki zbrojeniowe i wydatki na stymulowanie badań naukowych. W pracy dokonuje również A. Bönisch przeglądu doświadczeń w dziedzinie planowania gospodarczego innych

państw kapitalistycznych. Analiza ideologicznego i praktycznego znaczenia programowania w Szwecji czy istoty i celów planowania we Francji, mimo wielu ciekawych spostrzeżeń autora, wydaje się być niewyczerpująca.

Książka A. Bönischa jest próbą syntezy teoretycznego dorobku ekonomii burżuazyjnej w zakresie planowania gospodarczego w krajach kapitalistycznych. Dla wszechstronnego naświetlenia tego problemu należałoby zanalizować również wpływ planowania państwowego na efektywność planowania w przedsiębiorstwach kapitalistycznych. Pominiecie tego problemu nie obniża jednak w sposób istotny wartości tej aktualnej i potrzebnej pracy, która stanowi rzeczową analizę zmian zachodzących we współczesnym kapitalizmie.

Henryk Gawron

IRENE BERGER: *Die preussische Verwaltung des Regierungsbezirktes Bromberg 1815 - 1847*. Köln 1966.

KLAUS HELMUT REHFELD: *Die preussische Verwaltung des Regierungsbezirktes Bromberg 1848 - 1871*. Köln 1968.

Obydwie monografie wyszły jako X i XI tom studiów nad historią Prus, wydawanych pod redakcją prof. Walthera Hubatscha. Tematycznie odnoszą się one do jednej rejencji wchodzącej w skład byłej prowincji Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

Należało oczekiwać po tych pracach, a w szczególności po rozprawie I. Berger, że uzupełni ona i rozszerzy pracę Manfreda Lauberta pt. *Die Verwaltung der Provinz Posen 1815 - 1947*, wydaną w 1923 r., jak również że zastosuje odmienną metodę badawczą od tej, jaką się posłużył jej poprzednik. Jednakże obydwie prace nie w pełni odpowiadają oczekiwaniom.

W pierwszym rzędzie autorzy poszli śladem M. Lauberta, zarówno gdy chodzi o konstrukcję pracy, jak też i ogólne jej założenia. Czytelnik może na pierwszy rzut oka dojść do wniosku, iż jest to metoda najszluszniejsza, bowiem pozwala na lepsze, bardziej gruntowne poznanie problemów, jakie w wielu wypadkach tylko szkicowo zarysowane zostały w pracy M. Lauberta, co zresztą autor na wstępie podkreślił, traktując ją niemal jak wydawnictwo zgromadzonych materiałów źródłowych do dziejów b. prowincji poznańskiej. Zasób materiałów zgromadzonych przez I. Berger pozwala jedynie na uzupełnienie pewnych zagadnień, odnoszących się do ustroju prowincji, w szczególności zaś stanowiska i kompetencji nadprezydenta rejencji i landratów. Praca K. Rehfelda sięga w dalsze lata dziejów prowincji i z tego względu, mimo poczynionych na wstępie zastrzeżeń, zawiera ujęcia pod względem materiałowym nowe, choć — jak to podkreślałem — uszegregowane wedle tradycyjnego schematu.

Wykorzystana została bardzo starannie literatura przedmiotu, którą Laubert potraktował bardzo pobieżnie, ale też narosła ona od tego czasu w sposób bardzo widoczny. Dawne Wielkie Księstwo Poznańskie interesowało zawsze historyków polskich i niemieckich. Na jego przykładzie bowiem śledzić można było politykę państwa pruskiego i jej rezultaty w stosunkach do ludności polskiej na różnych płaszczynach państwowego i społecznego działania.

Również i sprawa ustroju tej prowincji w całokształcie ustroju monarchii